

תמי רזי. ילדי ההפקר: החצר האחורית של תל אביב המנדטורית.
תל אביב: עם עובד. 2009. 410 עמודים

יעל השילוני-דולב*

בביקורת שפרסמה תמי רזי על ספרה של דבורה ברנשטיין העוסק בנשות שוליים בתל אביב המנדטורית, מחמיאה רזי לברנשטיין על שהיא מתבוננת בהיסטוריה הציונית באופן מפוכח וישיר, לא דרך מרכזי הכוח החברתיים, אלא דווקא דרך שוליה המדממים. מחמאה דומה מגיעה לרזי עצמה, המוותרת לגמרי על תיאור הרואי של החברה הציונית בימי התהוותה, ותחת זאת מתארת אותה כחברת עולים קשי יום שנאלצים להתמודד עם מצוקות אינספור, ולא פעם כושלים במשימה אכזרית זו. מושאי המחקר, ילדים ובני נוער בתל אביב של שנות העשרים והשלושים, אינם יפי הבלורית והתואר, אלא ילדים שנששו את בית הספר ותחת זאת שוטטו על שפת ימה של תל אביב, התגנבו לבתי הקולנוע והתפרנסו מעבודות מזדמנות כרוכלים, סבלים, מוכרי עיתונים, זונות או עבריינים. הסיפור שרזי מספרת מתמקד בתל אביב ובניסיונות של שלל גורמים "מטפלים" לדאוג לילדים העזובים. אי לכך הוא רקום בעבודת אמן ממאות מסמכים ותכתובות בין מגוון גופים שעסקו ב"ילדי ההפקר", בעיקר מוסדות עירייה וארגוני נשים שתמכו במערך הרווחה העירוני.

לספר שלושה שערים: הראשון דן באבחון ובהגדרה של בעיית הילדים העזובים, השני דן בשיטות הטיפול בילדים אלו, והשלישי עוסק בנערות עזובות. הצירים התיאורטיים המובילים את עלילת הספר הם הציר האתני והציר המגדרי, המשמשים כלי ניתוח לסיפור כולו. בפרקים הראשונים של הספר טוענת רזי שהגורמים שטיפלו בילדים הנטושים יצרו זיהוי כמעט מוחלט בין עזובה למזרחיות, ובכך הצניעו את העובדה שחווית ההגירה הייתה קשה מאוד גם ליוצאי אירופה, שגם ביניהם היו משפחות רבות שלא עמדו בלחץ ומתוך כך הוניחו את ילדיהן. עוד טוענת רזי שהזיהוי בין עזובה למזרחיות סייע ליצור אשליה שבמקום כלשהו (מעבר לקשת?) קיימת חברה ציונית, הומוגנית, מערבית, חילונית ומודרנית, חברת אמיצים, הנאלצת להתמודד עם אוכלוסייה פרימיטיבית, קרי עם עולים מרובי ילדים, החיים בצפיפות ובלכלוך ומקלקלים בכך את מיתוס העלייה, זו הסלקטיבית, של הצעירים, הבריאים והאידיאליסטים.

הפרק השני עוסק בהורות וטוען שההתמקדות בהורי הילדים העזובים ותפיסת הורותם כלקויה טשטשה את המקורות החברתיים, הכלכליים והתרבותיים של מצוקת המשפחות והכשירה את הקרקע להוצאת ילדים מבתיהם. טענה זו אינה נכונה רק לתל אביב של ראשית המאה שעברה, אלא רלוונטית לרבים ממוסדות הרווחה מאז ומעולם, שאינם מסוגלים או אינם רוצים לטפל בשורשי הבעיות החברתיות, ולכן מתמקדים בפרט או במשפחה. רזי מראה שהמובטלים של שנות המנדט נתפסו כאשמים העיקריים במצבם, אף שהחברה כולה הייתה מוכת אבטלה. על כן אבות מובטלים נתפסו כמי שמתנערים מחובת פרנסת המשפחה ובכך מפקירים את ילדיהם. ואולם, ילדיהן של אמהות עובדות (ואת אומרת מפרנסות) נתפסו גם

* בית הספר לממשל וחברה, המכללה האקדמית תל אביב-יפו

הם כמופקרים, משום שאי אפשר היה להעלות על הדעת מצב עניינים שבו האם מפרנסת והאב דואג לטיפול בבית ובילדים. ממצאיה של רוזי מלמדים שבניגוד לגברים המובטלים שהאשמו במצבם, אמהות עובדות שגם ילדיהן הוגדרו כמוזנחים לא זכו ליחס שיפוטי מצד הרשויות, אך ההבדל לא נבע משינוי עמוק ואמיתי בתפיסות מגדריות, אלא מכך שעבודת הנשים נתפסה ככורה ולא כבחירה.

הפרק השלישי עוסק בילדים העוזבים במרחב הציבורי. טענת הכותבת היא שנוכחותם של הילדים העוזבים בחוצות העיר איימה על הסדר האתני-לאומי וקראה תיגר על המודל הבורגני-אירופי של ילדות מוגנת הנתונה לפיקוח מתמיד של מבוגרים אחרים. בפרק זה דנה רוזי גם בקשר בין מה שנתפס כתרבות נחותה (מזרחית) לנחיתות קוגניטיבית וקשיי למידה, כאילו בהכרח הם קשורים זה בזה. רוזי מדגימה כיצד ההורים המזרחים הואשמו באדישות כלפי הלימודים של ילדיהם (בעיקר הבנות) ובניצולם לצורכי פרנסת הבית. כשילדים אלו עבדו כמוכרי שרוכים או סבלים במקום ללמוד, תיארו אותם נציגי השלטונות כעוסקים בעבודה בזוויה, בלתי פרודוקטיבית וגלותית, המתאימה לבטלנים המבקשים רווחים קלים. אל הכורח הכלכלי בעבודתם כמעט לא התייחסו.

הפרק הפותח את השער השני עוסק בטיפול בילדים העוזבים במסגרת הבית. בהתבסס על עקרונותיה של העבודה הסוציאלית, הטיפול בנוזקים לא צריך להיות פילנתרופי ולהעצים את תלותם, אלא תכליתו להשיבם לדרך המוטב הפרודוקטיבית והעצמאית. רוצה לומר, תנו להם חכה לדוג בה, ולא דגים להשביע את רעבונם. תפיסה מקצועית זו התאימה מאוד לרוח הצינונית, שפרודוקטיביות הייתה אחת ממילות הקסם שלה, אך רוזי מראה שמבצעי המדיניות כשלו ביישום עקרונותיה. על אף הכוונות לשקם את הנוזקים לעזרה, בפועל לא מצאו עבודה למובטלים, אלא העניקו להם קצבאות סעד, ולא טיפלו במשפחות לא מתפקדות, אלא הוציאו את ילדיהן מן הבית. בפרק הבא דנה רוזי בשילוב ילדים עוזבים במסגרות פתוחות. גם כאן היא שבה ומבליטה את מעגל הקסמים של העזרה הסוציאלית, שבעודה מטפלת היא למעשה מתייגת, ובעודה מנסה להשיב את מטופליה אל "החברה", היא בעצם מרחיקה אותם ממנה.

הפרק השישי פותח בנתון מדהים, שלפיו השיעור המוערך של ילדים בישראל של היום השוהים במוסדות מחוץ לבתיהם גבוה פי עשרה מבעולם המערבי. אך נתון מטלטל זה אינו אלא טיור לפרק על הוצאת ילדים מהבית, שאינו מרים את הכפפה ואינו מנסה לקשר בין העבר להווה. הפרק מספר שילדים רבים הוצאו מהבית בשנה הראשונה להגירת משפחותיהם כדי להקל על הוריהם את ההתאקלמות. כמו כן, ההוצאה מהבית הייתה קשורה בתפיסות של חברה מהפכנית שביקשה לכוון אדם חדש, בין השאר על ידי ניתוק מכבלי המשפחה נושאת המסורת. רוזי מציינת שבסוף שנות השלושים רוב הילדים שהוצאו מן הבית (לפנימיות, לקיבוצים, למשפחות אומנה) היו דווקא יוצאי אירופה, אך לטענתה, בני הטובים הופנו לכפר ולעבודה חקלאית לזמן קצוב בלבד, ואילו בני הנוער המזרחים יועדו להיות פרולטריון חקלאי זול גם לעתיד לבוא.

מחקרה של רוזי מבקש לעסוק באנשי השוליים, אך מגבלתו, שבה מכירה גם החוקרת עצמה, היא בהישענותו על נתונים רשמיים. בפרק זה בולט חוסר יכולתו של המחקר לענות על שאלות מטרידות כגון מה חשו הילדים שהוצאו מן הבית? מה חשו הוריהם? האם, כמו שמניחה רוזי בין השורות, רבים התנגדו להוצאת ילדיהם מהבית, או שאולי היו דווקא מי

ששמחו על העזרה שהושטה להם? והרי גם בני האליטה דאז גדלו בפנימיות חקלאיות כדי להרחיק אותם מן העיר המנוונת ואף ראו בכך מקור לגאווה. השאלה כיצד עלינו לשפוט תופעה זו ממרחק הזמן מזכירה את הדיון בלינה משותפת בקיבוץ, שנע בין ביקורתיות חריפה לקולות חדשים הטוענים שהשד לא היה נורא כל כך. כך או כך, הדור הזה של ילדי שנות העשרים והשלושים הולך ונעלם, ומחקרה של רוז מעורר צורך להשלים את התמונה, למשל בעריכת ראיונות עם הילדים-המבוגרים עצמם.

השער השלישי עוסק בנערות עזובות שנתפסו בראש ובראשונה כקורבנות, ולא כפושעות מועדות, וכמי שמצוקתן קשורה במיניותן. עבריינותן של הנערות הוצגה על פי רוב כפרי ניצולן על ידי גברים שטניים (שהוצגו כערבים, אף שרוב צרכני הזנות היו חיילים מערביים דווקא), אך פה ושם נשמעו גם קולות שהאשימו את הנשים עצמן בפתיחותן ובהיעדר שליטה עצמית "מזרחית", כמיטב המסורת האוריינטליסטית. הסבר רווח להפקרותן המינית של הנערות היה שחיי המחסור והדלות של יוצאי המזרח דחפו אותן לחפש להן דרכים קלות להשיג בהן את יכולות הצריכה והנהנתנות של התל אביבים שהיום היינו קוראים להם "צפונים". קשרים של נערות יהודיות עם נערים ערבים נתפסו כמאיימים במיוחד ולא קיבלו גושפנקה של קשר רומנטי לגיטימי בשום תנאי, שכן גילמו את האיום הטמון בהפרה של סדר מגדרי-לאומי והדגישו את הקרבה בין מזרחים לערבים. בעוד שנשים שיצרו קשרים עם ערבים או עם חיילים בריטים נתפסו כזונות, ה"הגנה" עליהן וסימונן כחוצות את הגדר גיבשו אחדות חברתית אידיאולוגית. הפרק האחרון דן בניסיונות השיקום של הנערה העזובה שהושפעו מהמורשת המשפטית הבריטית, ומגלה כיצד ניסיונות אלו היו נגועים בחשיבה מגדרית סטריאוטיפית שיעדה נשים לעבודות מסורתיות, לנישואין ולחיי משפחה. יתר על כן, טוענת רוז, גם ארגוני הנשים היו נגועים בהשקפת עולם מעמדית, אתנית ושוניסטית, שלפיה נערות חייבות להינשא, לגדל ילדים, לטפח את הבית, ואם הן יוצאות לעבודה, כמזרחיות הן מתאימות אך ורק לעבודות פשוטות בשכר זעום ובלא אפשרויות קידום.

בעבודתה החשובה מציעה רוז זירה מעניינת לבחינת התיאוריות הפוסט-קולוניאליות והמגדריות, אך חולשתה בכך שהיא אינה מחדשת עליהן, מתווכחת אתן או מאירה את מגבלותיהן. על כן חדשנותו ומקוריותו של הטקסט מתבטאת בעיקר בזירת המחקר המרתקת, ופחות בתובנות התיאורטיות העולות ממנו. נאמנותה הרבה של המחברת לתיאוריות שאתן היא עובדת, מביאה לעתים לסתירות בין טענותיה לנתונים שהיא מציגה. רוז מציינת למשל שבסופו של דבר עיריית תל אביב פעלה במרץ לחנך את הילדים העזובים ולעזור להם, ופעולתה באה לידי ביטוי ממשי בצמצום הדרגתי של מספר הילדים האנאלפביתים ובעלייה מתמדת במספר שנות הלימוד. כמו כן, היא מגלה שתל אביב הייתה העיר הראשונה שכבר בשנת 1926 הציעה חינוך חינם ובבתי ספר יסודיים. יותר מכך, עיקר המאמצים הושקעו בשילוב ילדים מהשכונות הדרומיות שגבלו ביפו והיו באופן רשמי מחוץ לתחום השיפוט של העיר. אף שהורים של ילדים משכונות אלו שילמו מסים לעיריית יפו (אם בכלל שילמו), בכל זאת העניקה להם העיר תל אביב חינוך חינם. אלא שעובדות אלו אינן יכולות להיות מוסברות בתוך מסגרת החשיבה שלפיה עובדת החוקרת, ולכן הן נשארות כמו תלויות באוויר.

דוגמה נוספת למורכבות שרוי מתקשה להתמודד אתה היא הסתירה בין העובדה ששיעור הפונים המזרחים לעזרה סוציאלית בתקופה שעליה היא כותבת היה גבוה פי ארבעה וחמישה

משיעורם באוכלוסייה, ובין טענתה שהגדרתם של ילדים רבים ממוצא מזרחי כעזובים היא פרי הטיות והשקפות אידיאולוגיות של הגורמים המטפלים. סירובה המוחלט של רזי לתלות ולו שמץ מההסבר במצבם של המזרחים עצמם פוגע ביכולת השכנוע שלה כחוקרת. לטעמי, ממצאיה היו מטופלים טוב יותר אילו הרשתה לעצמה לייצר חשיבה חדשה ושונה שאינה מתעלמת מהקיפוח אך מצליחה גם לתאר טוב יותר את המורכבות שבמצב שבו מהגרים שבאו זה עתה ונאבקים בעצמם בקשיי הסתגלות מקימים רשויות קליטה וטיפול, ובתוך כך מצליחים גם לקפח אך גם להגיע להישגים מרשימים מאוד.

נקודת חולשה אחרת היא שהמחקר מצהיר בראשיתו שיתבסס על גישה השוואתית ויבחן את היסטוריית הנעורים בפלשתינה המנדטורית בהשוואה לתופעות היסטוריות דומות במערב, אך הבטחה זו מתממשת רק באופן ספוראדי לאורך הספר, והקוראים נשארים עם טעם של עוד, שכן מעט ההשוואות ההיסטוריות, וכן הרמזים המעטים על הקשר בין העבר הנחקר להווה, מסקרנים ומעניינים מאוד.